

MÚLTIDÉZŐ

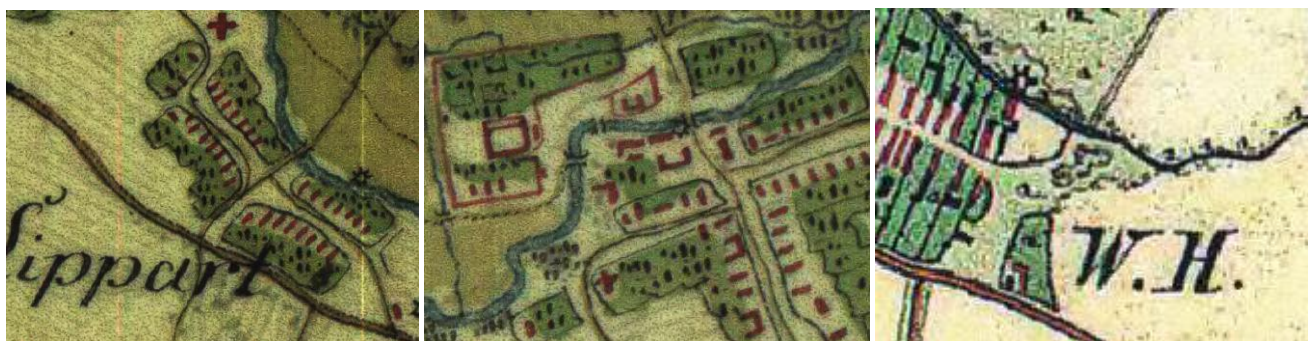
X . É V F O L Y A M , 2 0 2 1 . I I . K Ü L Ö N S Z Á M

Ha címet kellene adni a Múltidéző idei második számának, akkor a „Volt-nincs malmaink”, vagy a Himnuszból kölcsönözve „Vár állott, most kőhalom” címet kapná, mivel egykor volt malmainknak szeretnénk emléket állítani. A Miatyánkban minden nap elimádkozzuk, hogy „mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma”, ami arra emlékeztet minket, hogy a kenyér az élet legfontosabb dolgai közé tartozik, nélküle el sem képzelhető az ember számára a földi lét. Azonban a búzából ahhoz, hogy kenyér legyen nélkülözhetetlen annak megőrlése, így érünk oda mostani témánkhoz a malomokhoz. Vasszécseny legrégebbi faluelődje Milek, a nép nyelvén Mülök ugyanis egyes feltételezések szerint a malom, a molnár szavakra vezethető vissza. Milek első, 1217-es említése is már tudósít egy kétkerekű vízimalomról a Gyöngyös (Gungys) patak mentén. Ez a malom szinte megérte a XXI. századot, a múlt század utolsó évtizedében bontották el a falu legrégebbi épületét.

1. kép – Római kori kézi malomkerék töredék a Papkertből; 2. kép – Középkori kézi malomkerék Lipártól; 3. kép – Az elbontott középkori mileki malom földben lévő falmaradványa

Milek a középkortól kezdve a II. Világháború végéig Lipárttal (1383-tól) együtt a vasvári káptalan birtoka, és ebbe a malom is beletartozott. A malom egyik kereke mindig a káptalannak őrlött, míg a másik a Milek egy részét birtokló Koltai, Mileki, majd Ládonyi családoknak. A malom alapozása római épületköveket is tartalmaz, P. Hajmási Erika, a Savaria Múzeum régésze ezért feltételezte azt, hogy esetleg római kori eredetű. Amennyiben a Papkertben előkerült római kori leletek alapján feltételezzük, hogy ott légiós katonai tábor volt, akkor P. hajmási Erika felvetése megalapozottnak tűnik, hiszen annyi ember élelmezése megkövetelt egy komoly őrlőmalmot.

4-5. kép – Az első osztrák katonai térkép a lipárti és a szécsenyi malommal, 1784; 6. kép – A második osztrák katonai térkép a lipárti malommal, 1846

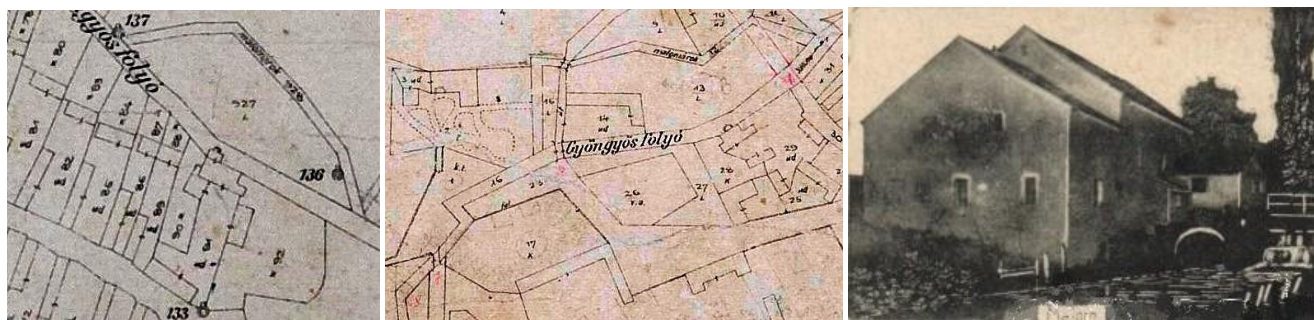
A mileki, később lipárti malom első ábrázolásával az 1784-es katonai térképen találkozunk. (Miótán Milek 1469-től teljesen beolvadt Lipártba, mint káptalan birtokba, így lett a mileki malomból lipárti malom. 1720-ban már jelen van Szécsenyben a Molnár vezetéknev, régen a molnár és az ács szakma egyet jelentett, mivel a molnárnak kellett a malom minden

berendezését fából kifaragnia.) A térkép jól láthatóan tagolja Lipártot Ószögre és Főszögre, ahol Ószög Mileket, Főszög pedig Lipártot jelentette (a káptalan itt alakította ki uradalmi központját).

7. kép - A második osztrák katonai térkép a szécsenyi malommal; 8-9. kép - Az 1857-es kataszteri térkép a lipárti és a szécsenyi malommal

Az 1846-os második katonai térkép egy, a Gyöngyösre merőleges hosszú, téglalap alakú épületként tünteti fel a lipárti malmot. Írott források alapján tudjuk, hogy 1713-ban már háromkerekű volt a lipárti malom. 1717-ben a káptalan felújította a lipárti malmot. (A malmok belső faszervezete miatt szinte állandó karbantartást, felújítást igényeltek.)

10-11. kép - Az 1916-os kataszteri térkép a lipárti és a szécsenyi malommal; 12. kép - A szombathelyi Stegmüller fényírda fotója a lipárti malomról a múlt század elejéről

1790-ben a káptalan ismét újjáépíttette („újonnan csináltatott”) a lipárti malmot, ekkor Csizsár János volt a molnár. 1796-ban Takács Ferencz molnár bérelte a lipárti malmot, a káptalan a szerződésben vállalta, hogy saját embereivel elvégzi a szükséges „reputációkat” azon. 1810-ben Bősze György molnár vette ki árendába a lipárti malmot. 1812-ben pedig Menyhárt József molnár vette ki a lipárti malmot (a Kenéz határában lévő zúgói malmot is ő bérelte ki ekkor). 1815-ben egy okirat ismét háromkerekűnek írja le a lipárti malmot. 1817-ben egy nagy vihar megbontotta a lipárti malomház fazsindelyét, amit azonnal javítani kellett.

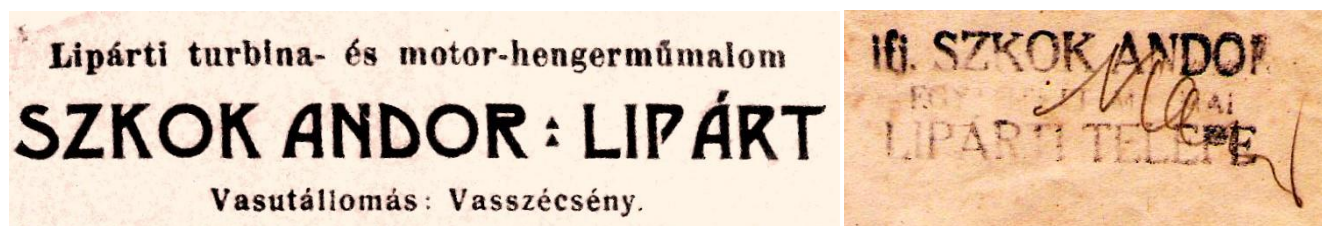
13. kép - A lipárti malomudvar, Stegmüller fényírda, 14- 15. kép - A lipárti régi molnárházzal

1819-ben Németh József a káptalan lipárti uradalmának számtartója felújította („kicsinosította”) a lipárti malmot. A lipárti malom tehát a káptalan lipárti uradalmához tartozott. 1820-ból fennmaradt a lipárti malom leltára, Krausz József molnár bérelte ekkor a lipárti malmot. 1821-ből is fennmaradt a lipárti malom leltárkönyve a káptalan iratai közt. Krausz József közel tíz évig bérelte a lipárti malmot.

16. kép - Szkok Andor levélpapírja 1913-ból; 17. kép - Szkok Andor levélpapírja 1922-ből

1824-ben újabb felújítások voltak a lipárti malmon. Ebben az időben 1000 forint volt a lipárti malom egy éves bérleti díja. (Összehasonlításként a lipárti vendégfogadó árendája ekkor 600 forintot tett ki.) 1825-ből is megmarad a lipárti malom leltárkönyve. 1826-ban Krausz József a lipárti malom szitaszekrényét javította meg. 1827-ben még nagyobb felújításokat végzett Gércéről hozatott gerendákat, a kenézi erdőből pedig fákat vágott ki hozzá.

18. kép - Szkok Andor levélpapírja; 19. kép - Ifj. Szkok Andor pecsétje

1831-től több mint tíz éven át Horváth József molnár bérelte a lipárti malmot (később a kenézi malmot is bérbe vette). 1841-ben megjavította a malomkerék házat.

20. kép - Némethy Béla festménye a lipárti malomról 1921; 21-22. kép - Ifj. Szkok Andor teherautója és személyautója a lipárti malomudvaron

23. kép - Az államosított lipárti Szkok ház, 1960 körül; 24-25. kép - A lipárti malomudvar az államosítás után

1859-től egy évtizedig Németh József molnár bérelte a lipárti malmot. 1869-ben levelet írt a káptalannak, hogy nehezen tudja kitermelni az évi 1400 Ft bérleti díjat, mert a Rábán egyre több úszómalom épült, és az új gőzmalmok is komoly konkurenciát jelentenek a Gyöngyös menti malmoknak. (Ebből az évből is fennmaradt a lipárti malom leltárkönyve.) A káptalan azonban 1871-ig nem változtatott a bérleti díjon, sőt később még meg is emelte.

26. kép - A lipárti malom az államosítás után; 27-28. kép - Stencinger Katalin festményei a lipárti malomról, hetvenes évek eleje

1874-ben Bendl Ignác szombathelyi asztalosmester új ablakramákat készített a lipárti malomra. 1875-ben 1650 Forintra emelet a káptalan a lipárti malom egy éves bérleti díját. 1976-ban Nigsty József és Holcheim Károly szombathelyi mesterek megjavították a lipárti malom kerekét és „fejét” és a molnárház istállóját. 1883-tól Ehmann István molnár bérelte a lipárti malmot. (Táplánfáról költözött Lipártra.) 1896-tól Szolnok József molnár bérelte a lipárti malmot. Ő lipárti malom utolsó árendás bérlője, ekkor a káptalan úgy dönt, hogy az elavulttá vált malmot eladja. Ekkor már a kerekessel szinte lehetetlen volt kigazdálkodni a bérleti díjat. Valakinek szükségképpen be kellett fektetni a modernizációba.

29. kép - Tóth Csaba festménye a lipárti malomról, 1978 (megsemmisült); 30. kép - Tóth Csaba festménye a lipárti malomról, 1980; 31. kép - Tóth Csaba festménye a lipárti malomról, 1982

Így a káptalan lipárti malmát sok bérlőváltás után 1900 tavaszán id. Szok Andor molnár megvásárolta, az építkezések, átépítések hozzá köthetők. (A Sopron vármegyei Mihályiban bérelt előtte malmot, a Pozsony vármegyei Nagylévádon született.) Az századfordulóra elavulttá váltak a kerekessel vízimalmok, ám a káptalan nem akart egy nagyobb befektetést, ezért adta el inkább a lipárti malmot.

A 15. képen látható molnárház malomudvarra néző díszes, szecessziós homlokzata a tízes évek végére, a húszas évek elejére tehető. Id. Szok Andor alakítja át a lipárti malmot modern hengermalommá. A harmincas évek közepén egyik fia, ifj. Szok Andor veszi át a malmot tőle, aki még komolyabb fejlesztéseket végez a malomépületeken és egy teljesen új, emeletes lakóházat is épít az utcafrontra. A lipárti malom lisztje olyan márkának számított, amiért sorba álltak az emberek még a fővárosban is. A Szok családdal a Múltidéző egy korábbi száma foglalkozott, így most a részletekre nem térünk ki. Ifj. Szok Andor fia, Szok Iván festőművész községünk díszpolgára lett, a képzőművész munkásságával a Múltidéző egy korábbi száma már szintén foglalkozott. (Mindenesetre a lipárti Szok malomból egy malommúzeumot kellett volna létrehozni, amiben a festőművész nemzetközi jelentőségű munkássága is helyet kaphatott volna.)

Az 1846-os térkép (7. kép) a szécsenyi malmot a Gyöngyössel párhuzamos hosszúkás téglalapként ábrázolja. A szécsenyi malom első említése 1381-ben történik. 1546-ban Martonfalvay Imre, az enyingi Török család (szécseny akkori földbirtokosai) tisztartója újjáépítette. (Ekkor építik ki az egykori vízivár helyén a szécsenyi uradalmi központot, amit majd udvarházzá, várkastéllyá fejlesztenek.)

Az 1857-es katasztertérkép (8-9. kép) tökéletesen pontos alaprajzokat ad a malmokról. A lipárti malomtelek utcai felén egy, az utcára merőleges molnárház látható, és három gazdasági épület, talán pajta, istálló és ól. Közvetlen a malom mellett a Gyöngyösön egy híd vezet át a lipárti gyöpre. A szécsenyi malom egy hosszúkás nagy „T” formát mutat, ami egy a malomházhoz csatlakozó hosszú házat ábrázol. Ezen a térképen jól látható a malomárok, amit egy 1751-es vármegyei rendelet írt elő.

32. kép - Tóth Csaba festménye a lipárti malomról, 1986; 33. kép - Sibinger Ferenc szécsényi hengermalma 1900 körül; 34. kép - Sibinger Ferenc szécsényi hengermalma 1910 körül

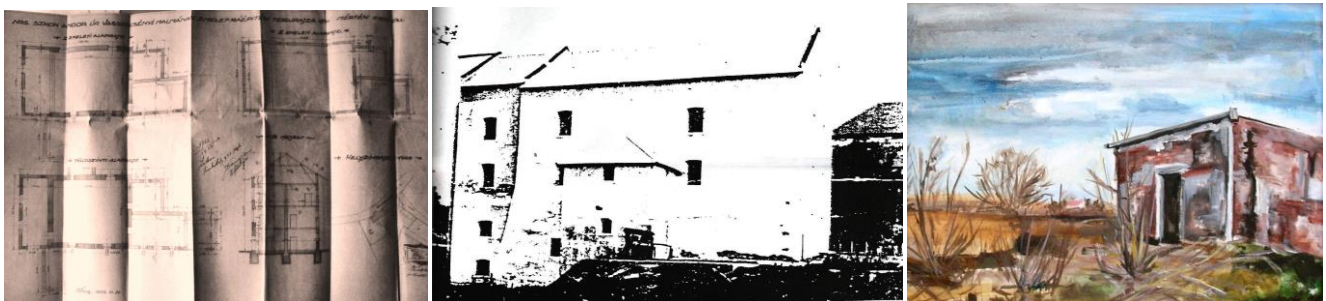
1857 és 1916 között, amikor a következő kataszterterkép (10-11. kép) készült, több átépítés is történt a malmokon, Lipárton már a Gyöngyössel párhuzamos hosszúkas malomházat látunk, és a molnárház is újjáépült, mivel most már az utcával párhuzamosan fekszik. Ezeket az építkezéseket már id. Szok Andor végezte.

35. kép - Sibinger Ferenc szécsényi hengermalma 1910 körül; 36. kép - Sibinger Ferenc hengermalma 1910-es évek vége; 37. kép - Id. Szok Andor átépítési tervrajza a szécsényi malomra

1902-ben id. Sibinger Ferenc a szécsényi malmot vásárolta meg, majd azt is modernizálta. (Előtte Bejgyertyánoson voltak malmok a Herpenyő patakon.) Az I. világháború alatt orosz hadifoglyok dolgoztak a szécsényi malomban. 1919-ben a Kommun alatt államosították a 20 főnél többet foglalkoztató üzemeket, ezt ifj. Sibinger Ferenc megtagadta, így testvérével Sibinger Imrével el kellett hagyniuk a falut. Lovon menekültek el Sárvárra, majd onnét utaztak tovább Bécsbe. Csak a Kommun bukása után tértek vissza.

1931-ben ifj. Sibinger Ferenc elárvereztette a szécsényi malmot és azt Szok Andor vásárolta meg. (Sibinger Ferenc több szécsényi családnak váltókat írt alá, akik nem tudták törleszteni adósságaikat, így kényszerült a malom eladására. Szok Andor a vásárlás után nagy felújításokba kezdett és a legmodernebb svájci és osztrák gépekkel szerelte fel azt. Ifj. Szok Andor a II. Világháború alatt a hadseregnek szállított lisztet a malmaiból Budapestre, Körmendre, Kőszegre és Sopronba. Emiatt a front közeledtével Ausztriába kellett menekülnie a családnak. A család értékes ingóságait a molnárségédek rejtették, amit ifj. Szok Andor úgy hálált meg nekik, hogy 1946-ban saját házat építtetett nekik.)

38. kép - Id. Szok Andor átépítési terve a szécsényi malomra; 39. kép - Id. Szok Andor szécsényi hengermalma; 40. kép - Stencinger Katalin festménye a lipárti malom megmaradt turbinaházáról

A Rákosi korszakban államosították a vasszécsényi malmokat, és 1950-ben a Szok család földönfutóvá vált. Ifj. Szok Andor özvegyét, Czipott Annát (Czipott Géza szombathelyi evangélikus lelkész leányát) „közellátás elleni bűncselekményért” letartóztatják, másfél évig raboskodott a szombathelyi ÁVO fogházában. Az államosítás után Pallosi

József vezette a vasszécsenyi malmokat, de nem tudta megakadályozni, hogy azokat leszereljék, és így a fővárosba vitték a malmok korszerű berendezéseit. Ezzel elindult a malmok amortizálódása. A lipárti malom a megmaradt berendezéssel majdnem a rendszerváltásig működött a helyi TSz. részeként, később az egykori Szkok házában alakította a ki a TSz. az irodákat. A Gyöngyös patak medrének szabályozásakor elterelték az új medret a malom mellől, így végérvényesen megpecsételték sorsát, hisz vízimalomként megszűnt létezni. Így nem csoda, hogy az ipari műemlékegyüttes (29-30. kép) épületei egyenként megkapták a bontási engedélyt és örökre eltűntek a föld színéről.

1955. október 23-án éjjelen a szécsenyi malom kigyulladt és leégett. A gyújtogatás gyanúja is felmerült mivel akkora hiánya keletkezett a malomnak, amit képtelenség volt rendezni. Puskaropogásként pattogtak a tetőcserepek a nagy tűzben. A katonaságot is kivezényelték az oltáshoz. 2 vagonnyi liszt égett el benne, három napig parázslott a tűz a malom helyén. Körös traktorral döntöttek el a megmaradt középkori falakat. Így vált a földdel egyenlővé a szécsenyi malom.

Mindkét malomnak csak kifosztott egykori turbinaháza árválkodik csak, dacolva az idővel. Sarkaikon előkandikálnak a középkori falcsonkok, jelezve dicső múltjukat.

41. kép - Faragó Veronika festménye a szécsenyi malom turbinaházáról, 2015; 42. kép - Molnár Petra festménye a szécsenyi malom turbinaházáról, 2016; 43. kép - Hágen Richárd festménye a szécsenyi malom turbinaházáról, 2016

Még szerencse, hogy Vasszécseny kisebb képzőművészeti centrummá nőtte ki magát, így az elbontott és lerombolt malmok képét festmények, rajzok őrizték meg az utókornak a fotográfiák mellett. A Plein Air művészetelepen dolgozó egyetemi hallgatók kedvelt képtémája az a kevés is, ami a malmokból megmaradt. Ezek a művészeti alkotások állítanak méltó emléket az eltörölt múltunknak. Mert a múltat sokféleképpen el lehet törölni, tudatosan, szándékosan, mint ahogy arra számtalan példát adott a múlt század, de nemtörődomséggel, közönnyel és hozzá nem értéssel is.

Ma, amikor soha nem látott energiaválság elé néz korunk embere, így veszendőbe hagyni a vízierőműveket egyszerűen emberiség elleni vétek. A vasszécsenyi malmok a Szkok családnak köszönhetően nappal lisztet őröltek, éjszaka áramot termeltek a falunak, amivel a közvilágítását biztosították. Ez az energiaforrás megújuló energia volt, és abszolút nem szennyezte a környezetet. A halk moraj, ami malom munkáját jelentette pedig egyedi varázst adott a településnek. Helyette ma gépek zaja tartja sakkban állandóan azt, ami csak éjszaka szűnik meg néhány órára.

Végezetül azt sem szabad elfelejteni, hogy a kenyérgabona őrlésében önellátó volt a falu. Mint ahogy szinte minden másban. A mai fiatalok mindezt már el sem tudják képzelni. Ezt volt az igazi ökológiai, ökonómiai kor, amire leginkább ők annyira vágyanak, legalább is a szavak szintjén. Globális gondolkodás, helyi cselekvés, hangzik a mindennapos mantra.

Hát itt kellene kezdeni, visszaálmodni, újjáépíteni a régi malmainkat, mai technikával életet, energiát adni általuk lakóközösségünknek. Küllemében megidézní a középkori múltat, belsejében a jövőt szolgálni. Persze ehhez újabb Sibingerek és Szkokok kellene, akik nem csak a faluból éltek, hanem a faluért is. Mert tudták a malom, a liszt, a kenyér minden dolgok legfontosabbika, első az elsők közt.

Ma ugyanis mindig a sorrendet vétjük el, a régiek ebben soha nem tévedtek, első az élet, a jövő, és utána jöhet bármi más. Ma viszont minden más fontosabb lett ezeknél, amiből feltehetően az következik, hogy pont a lényeg marad el, pont az, amiért megszülettünk, amiért földi küldetésre hívatottak lettünk.

Ez egyben a Múltidéző ars poeticája is egyben, ezért jött létre, és ezt próbálja megvalósítani számról számra, évről évre, immár tíz esztendeje. A Múltidézőt a visszajelzések éltetik, előző szám után is rengeteg újabb fénykép, adat érkezett Jenő atyáról, akire az idej első számunk emlékezett.

